

Kotka küla ajalooline õiend
Kuusalu valla Lahemaa maakülade mälumaastikud

Kaisa Linno

Kolgaküla
2019

KESKKONNAINVESTEERINGUTE KESKUS

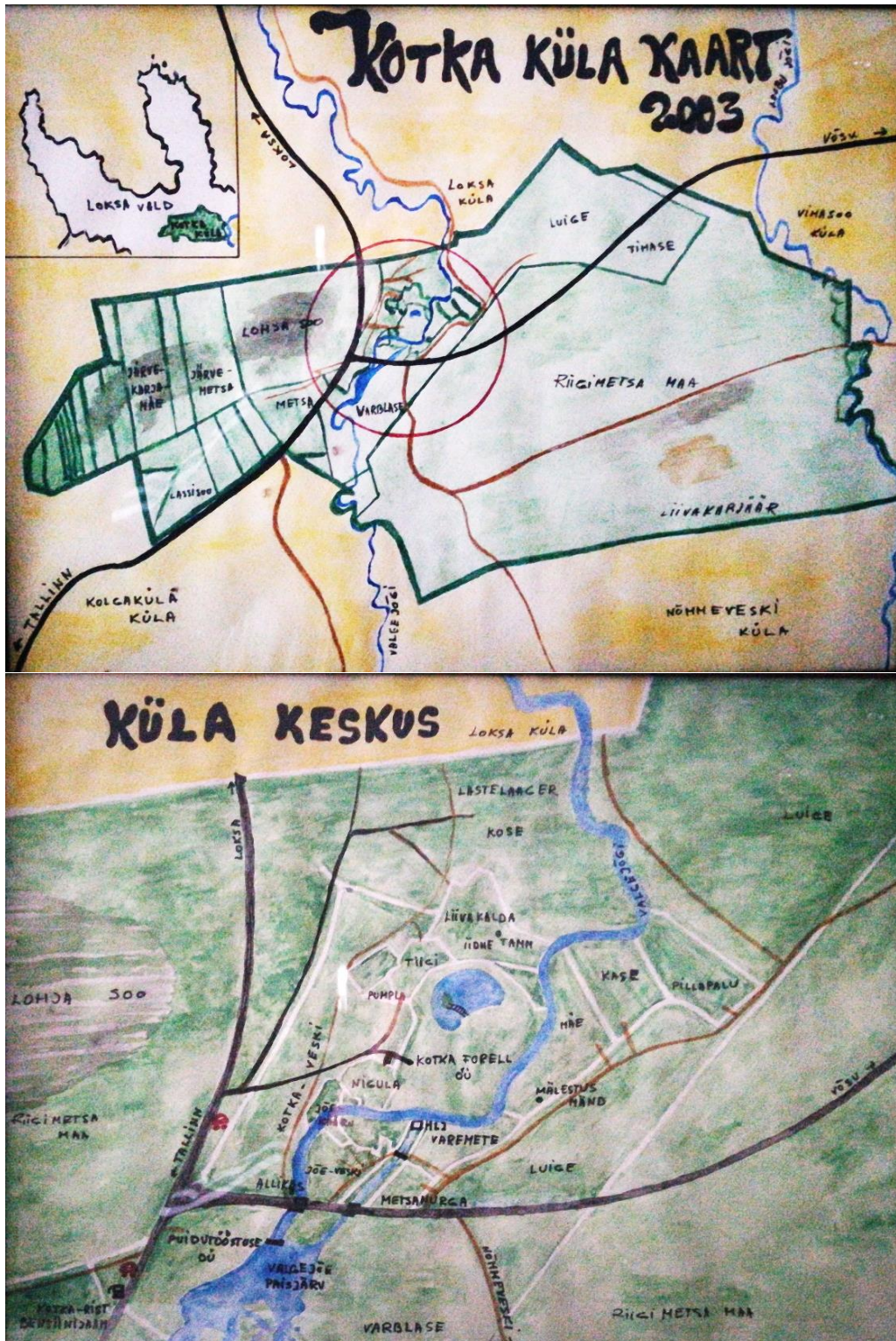

Sisukord

1. Kotka küla tekkelugu.....	3
2. Kotka veski.....	5
2.1. Kotka veski.....	5
2.2. Kotka/Kotkaveski talu.....	9
3. Kotka küla elamud.....	11
4. Kotka küla ettevõtted.....	14
4.1. Kotka hüdroelektrijaam.....	14
4.2. Kotka kalakasvatus.....	15
4.3. Kotka saekaater.....	15
4.4. Kotka Risti tankla.....	16
4.5. Kotka noortelaager.....	17
5. Olulised objektid Kotka küla kultuuriloos.....	17
5.1. Valgejõgi.....	17
5.2. Kotka pais ja paisjärv.....	18
5.3. Kotka bussiooteputka.....	18
5.4. Titeloik.....	19
6. Olulised inimesed Kotka küla kultuuriloos.....	19
6.1. Georg Tofer-Toriveri.....	19
6.2. Parun Hans William von Fersen.....	20
6.3. William Hans Wladislaw von Fersen.....	20
6.4. Ronald Seth.....	21
7. Kasutatud allikad.....	22

1. Kotka küla tekkelugu

Valgejõeäärset Kotkat on sajandeid teatud veskikohana, mis kuulus Kuusalu kihelkonda ning arvati kas Kõnnu mõisa hajatalude, Loksa küla või Kolgaküla alla. Praegune Kotka küla moodustati alles 2001. aastal. 1977. a alates kandis kogu senine Loksa küla Kotka küla nime. 2000. a taastati Loksa küla nimi ja aasta hiljem eraldati sellest lõunapoolne osa Kotka külaks. Loksa-Võsu teede ristumiskohas paiknevas külas on mitmeid ettevõtteid ja vaid paar põlistalu.

Toonase külavanema Iie Liivandi 2003. a joonistatud Kotka küla kaardid

Kotka asub Kuusalu kihelkonna idapiiri lähedal ja selle tekkelugu on seotud naaberkihelkonna Kadrina Palmse mõisnikega. Legendi on kirja pannud Fr. R. Kreutzwald:

Kotka küüsisist päästetud kuningapoeg

Ühest teisest Pahleni härrast, kes noorel põlvel Rootsi sõjaväes teeninud, räägitakse jälle niisamuti kui endisest, et tema terariistade ja kuulide vastu varjatud olnud. Veel vanal eal, kus ta päevatöö raskust ja palavust Palmes puhkas, saanud ta kogemata juhtumisel ühe kuningapoja päästjaks.

Ta oli ühel päeval jahi peal teistest kõrvale üksi väikese jõe kaldale jõudnud, seal kuulnud ta äkitselt imelikku kohinat ja mühinat tuuleõhus, nagu liginevast rahepilvest. Aga nii pikalt, kui silmad ulatanud, nähtud taevas igal pool selge, pilve jälge ei kusagil; ometi silmanud härra terasemalt vaadates lõuna pool taevaservas üht musta tombukest, mis kiiresti ligemale tulles ja suuremaks paisudes kuulnud kohinat sünnitanud.

Imestades pannud härra tähele, kuidas must kogu muud ei olnud kui määratu suur kotkas; ja tema küüsis kõikus laps, kas elav või surnud, kes seda võis teada.

Vanahärra saanud sedamaid kotka olemisest aru, et siin loomulikku lugu ei olnud, kiskunud ühe hõbenupu oma ülirkonnast, lükanud selle valmislaetud püssi sisse, sihtinud ja paugutanud kotka kere peale. Kuri lind laskis lapse oma küüsisist kukkuda ja põgenes ise koleda vuhinaga pakku.

Laps kukkus jõkke; üks püssipaugust sinna juhatatud teener kargas lapsele järele ja päästis ta õnnelikult uuest hädahohust. Lapse kaelas rippus kuldkeega pisuke kuldlaauke, kuhu oli peale kirjutatud, et tema ühe kauge maa kuningapoeg on. Vanahärra andis kaks ustavat meest lapsele kaasa ja läkitas ta vanematele tagasi, kes kadunud lapse pärast raskes mures olnud.

Kuningas tahtnud nüüd oma poja päästjale tänuks rohkeid kingitusi saata, mida Palmse härra aga vastu ei võtnud, vaid ütles: „Inimese päästetud elu eest ei ole ajalikku palka tarvis, sest sellega täitsin ma oma kohust.“

Hiljem lasknud ta sinna kohta, kuhu laps vette oli sattunud, ühe veski ehitada, mis praegu veel alles ja tänapäevani kotkaveskiks kutsutakse. Aga ma kardan, et meieaegseist veskikäijatest palju kedagi leida ei ole, kes sest teab rääkida, mislābi veski oma nime oli saanud. (2009: 436-437)

M. J. Eisen on sama legendi talletanud nii: *Kuusalu Kõnnus Kotka veski. Palmse herra lasknud Valgejõe ääres jõe kohal kotka maha. Kotkal laps küünte vahel. Herra hõbekuuliga pihta. Laps kukkunud jõkke, päästetud. Lapsel kuldraha kaelas, tuntud: Daani kuninga poeg. Kotkas kadunud, kuhu laps saanud pärast, teadmata. (E 54625 (5) < ? - M. J. Eisen (?) Sisestas Pille Parder 2003, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005)*

Kreutzwaldi lugu kommenteerib Eisen: *Niipalju kui ma märganud, peetakse põhjakotkast niiteldal lindude kuningaks, kolesuureks ja vägevajõuliseks linnuks, kelle kurjus ehk peaasjalikult selles põhjeneb, et ta vahel inimesi röövib. Kreutzwald peab Palmse Kotka veski nime andjaks vististi põhjakotkast, kuigi ta seda selgesti ei nimeta. Kolesuur kotkas on ühe kuningapoja ära röövitud; Palmse mõisa omanik ammub kotkast, kes saagi laseb jõkke maha sadada, kuhu hiljemini Kotka veski ehitatakse, kuid kotkas ise lendab oma teed. (Eisen 1926: 259)*

2. Kotka veski

2.1. Kotka veski (Kotkas quarn, Kotkowetzki) oli 1680-ndatel vana lagunenu jahuveski ühe paari vanade kividega, mis kuulus Kõnnu mõisale ja kus põldu polnud niisama kui üldse mitte. See oli üksiktalu Valgejõe kaldal Kolgaküla ja Loksa vahel. (Tarvel 1983: 92, 172)

Kotka veski 1694. a kaardil (EAA.1.2.C-II-37.1)

Kotka veski edasisest saatusest on talletatud legend:

Hulk aega peale selle, kui nimet. veski ja talu juba Kolga mõisa omanikkude, krahv Steinbock'ide valduses oli, olla üks Kolga krahv väljamaal reisil olles oma mõisa käest ära mänginud; krahvil olnud aga tubli toapoiss ja see mänginud mõisa krahvile tagasi. Selle heateo eest annud krahv "Kotka" veski ja talu toapoisile eluaegseks tasuta kasutamiseks ja antud temale ka veski järele saksakeelne perekonnanimi Adler. Nüüd on selle koha pealt Adleri sugu juba ammu kadunud ja viimasel ajal on veski ühes taluga, parun Fersen'ide omanduses. (ERA II 222, 514 (2) < Kuusalu khk., Viinistu k., Vanapere t. - H. Martinson < Richard Lilhein, 42 a (1939))

Teadu on, et 20. saj algul oli Kotka veski omanikuks Joaveski vabriku direktor Hans Robert Benjamin von Fersen (1867-1919), kelle ema poolt vanaisaks oli Kolga krahv Carl Magnus Stenbock. Ferseni pärimistoimikus on kirjas, et 1914. a oma testamenti kirjutades oli ta veel veski omanik, aga enne surma oli ta selle maha müünud (ERA.1357.2.16767). Vahepeal kuulus Kotka veski Aleksandra Dellingshausenile ning 1937-1940 tööstur Georg Tofer-Toriverile.

Veskipidajad-möldrid olid aastaid Adlerid. Viimase Jaagup Adleri (1796-1869) vanaks jäämisel sai Kotka veski pidajaks ta väimees Anton Reisemann, kes kuulutas 16.10.1863 Perno Postimehes ehk Näddalilehes: *Selle läbbi annan teada, et minno willa krasimisse-massinad walmis on, kus ussinaste ja lahkeste sawad willad krasitud, et innimestel jõudus kehrada ja head penikest lõnga sada. Igga naela eest on krasimisse hind 6 kopp. höbb. Kolga Kõnno mõisa al Kotka mölder A. Reisemann.*

Kotka saeveski 1913. Vahur Kuhlbergi kogust (ERM Fk 2805)

03.05.1926 kirjutab ajaleht Esmaspäew rubriigis „Kelle saadame riigikogusse?": Tomberg, Kristjan – tegelik põllumees Kolga-Hara külas, kauaaegne mölder Kõnnu "Kotka" weskis. Dokumentide järgi oli Tomberg Kotka jahuveski pidaja aastatel 1929-1935 (ERA.891.2.12031). Päewalehes ilmus 25.05.1929 kuulutus: Seadsin sisse Kotka weskisse jälle kangawanutamise, värwimise, pressimise ja aurutamise tööstuse ja wõtan seal 1. maist vastu kangawärwimisetöid. Töö korralik. Hinnad wõistlemata odawad. Wanutamine, pressimine, aurutamine – kokku 16 senti meeter (8 senti küünar). Wärwimine, wanutamine, aurutamine, pressimine kokku 30 senti meeter (23 senti küünar). Peale minu wõtawad töid vastu ja annawad kätte Hara kaupl. hr. Poltow, Leesi kaupl. hr. Kröönström, Pudisoos proua Weltsmann, Wõsul limonaaditööstus Anderson. K. Tomberg. Millegipärast on vahepeal, 1928-1930 veskipidajaks registreeritud Bernhard Sommer (ERA.891.2.8677).

Teadaanne

Kaubandus-Tööstuskojale

ainuisiklise äripidaja firma registreerimiseks.

1. Firma nimetus Kotka veski Bernhard Sommer
2. Firma asukoht Kotkal, Kolga küla Kõnnu wald, Harjum.
3. Ettevõtte äriala veski
4. Ettevõtte tegevuse algamise aeg 1.V.1928.
5. Ainuisiklise äripidaja ees- ja perekonnanimi ja kodakondsus: Estl. Sommer, sünd. 25.VII.1893
6. Prokuristi ees- ja perekonnanimi

Annan firma allkirjaks*) Sommer.

Bernhard Sommer'i allkirja
hunnistan õigeks käesoleval teada-
andel. Lõpsal 9.VII.28a.

M. O. I. I.
 Kõnnu raiom
 konstaabel Harjumaal.

Prokuristi allkirjaks*)

ERA.891.2.8677

Benno Sommer (1936-2007) poisikesena Kotka veskil. (Kolga muuseum)

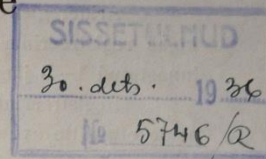
Kolga küla Kotka vesiveski. 1966. Foto Veera Fucks (EVMN142_6)

1935-1938 pidas Kotka veskit Afanasi Petuhov, kes märkis ärialaks „jahuveski ja saeveski“ ja alates 1938. aastast Ernst Ōunamägi, kes enne oli olnud möldriks Vihasoo veskis. Ka tema tegevuseks oli „jahu jahvatamine ja palgi lõikus“. (ERA.891.2.3609; ERA.891.2.20845)

Teadaanne

Kaubandus-tööstuskojale

ainuisikliku äripidaja firma registreerimiseks.

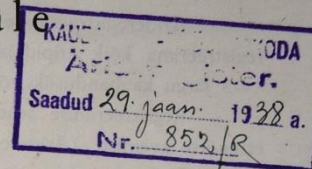
Mina, allakirjutaja, teatan oma firma registreerimiseks järgmist:

1. Firma*) *Kotka veski A. Petukow.*
2. Asukoht *Harjumaa, Kõnnu vallas, Kolganülas*
3. Äriala *Jahuveski ja saeveski - veejõud.*
4. Tegevuse algamise aeg *1. V. 1935*
5. Ainuisikliku äripidaja ees- ja perekonnanimi, kodakondsus ja sündimisaeg
Afanasi Petukow, kodakondsuseta, sünd. 18. V. 1888 a.

Teadaanne

Kaubandus-tööstuskojale

ainuisikulise äripidaja firma registreerimiseks

Mina, allakirjutaja, teatan oma firma registreerimiseks järgmist:

1. Firma*) *Kotka jahu ja saeveski E. Ounamägi.*
2. Asukoht *Harju Kõnnu vallas Kolganülas "Kotka"*
3. Äriala *Jahujahvatamine ja palgi lõikamine.*
4. Tegevuse algamise aeg *1. jaanuar 1938 a.*
5. Ainuisikulise äripidaja ees- ja perekonnanimi, riikkondsus ja sündimisaeg
*Ounamägi Ernst
Ounamägi Ernst 3 jaanuar 1900 a.*

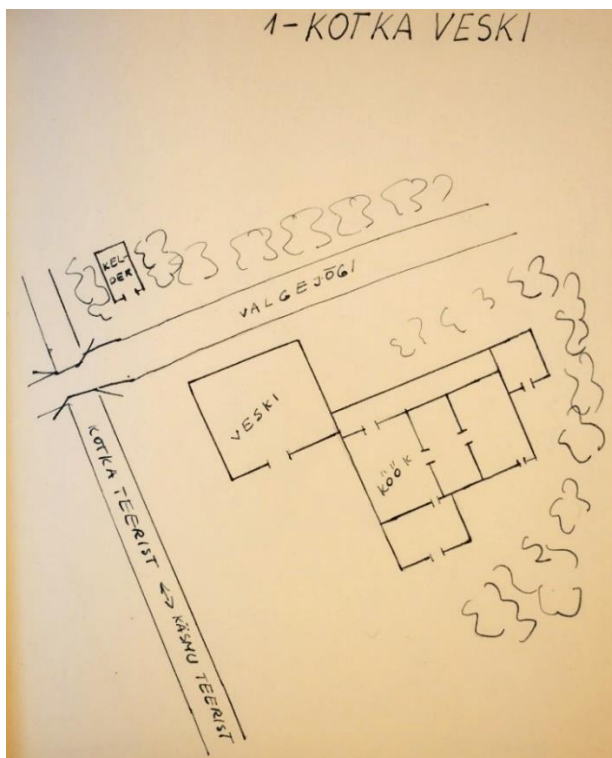
ERA.891.2.3609 ja ERA.891.2.20845

Vee jõudu kasutati veskis 1950ndateni, kui Kotkale rajati hüdroelektrijaam. Mõnda aega töötas veski veel elektriga, aga lõpetas töö, kui 1969. a jõe vastaskaldale rajati uus saekaater. Veskihoone on nüüdseks hävinud.

2.2. Kotka/Kotkaveski talu juurde kuulus lisaks veskile veel mitmeid hooneid ja palju maad. Tavaliselt olidki veskitalud suured. 1939. a põllumajandusloenduse andmeil kuulus Kotka talu juurde neli elumaja, neli kõrvalhoonet ja 156,61 hektarit maad, sellest 91 ha metsa. Talus oli üheksa palgalist, peeti nelja hobust ja üheksat veist. Valitsejaks oli M. Brockhausen. (ERA.1831.5.75)

1950ndatel aastatel elektrijaama jaoks uue paisu ja kanali rajamisega tekkis kanali ja jõe vahele väike saar, kuhu jäid endise veskitalu hooned. Nõukogude ajal elas neis mitu peret, kokku 26 inimest, ja peeti asutusi. Eesti ajal said viimase veskiomaniku Georg Tofer-Toriveri välismaal elavad järglased oma perekonna maad tagasi ja müüsid need maha. Praeguseks on veskitalu hoonetest osad alles, jagatud eraldi kruntidele ja kasutuses.

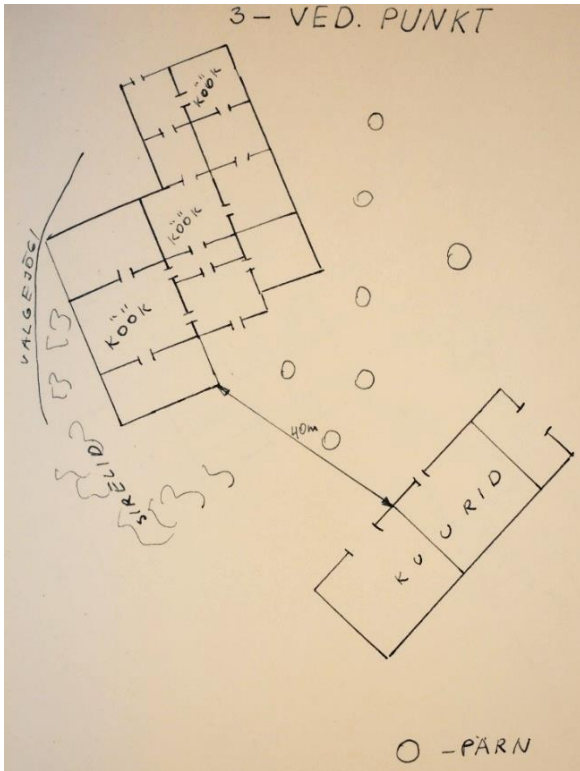

Kotka veski 1975. (ERM.EA.143:63)

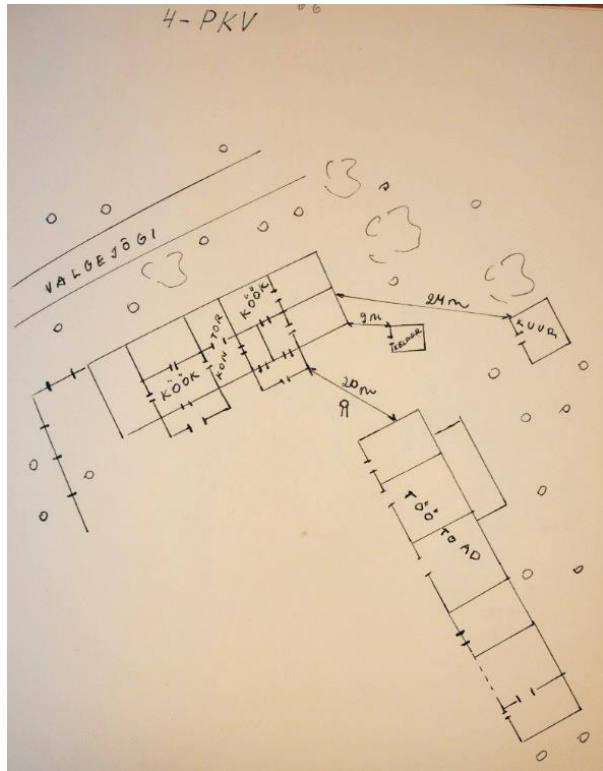

Kolga küla Kotka vesiveski. 1966. Foto Veera Fuchs (EVMN142_7)

Praegune Jõe-Veski hoone on ehitatud 1870 ja oli veskitalu peahoone. 1940ndatel oli seal hobulaenuuspunkt e possubaas, mida juhatas August Kõrbe. 1950ndatel tehti sinna veterinaarravila, majas oli kontor-vastuvõtt ja elasid inimesed, ravitavaid loomi hoiti tall-tõllakuuris. 1958. aastast enam loomi kohapeal ei ravitud, aga Kotka veterinaarjaoskond töötas 1990ndate alguseni. Kotkaveski saarel oli ka kolhoosidevahelise hüdroelektrijaama kontor ja Põhja kõrgepingevõrkude kontor. (Kotka küla arengukava 2003-2008)

Praegune Jõe-Veski 1975. (ERM.EA.143:65)

Praegune Järsaku 1975. (ERM.EA.143:66)

Kotka kolhoosidevahelise hüdroelektrijaama kontor. (Kolga muuseum)

3. Kotka küla elamud

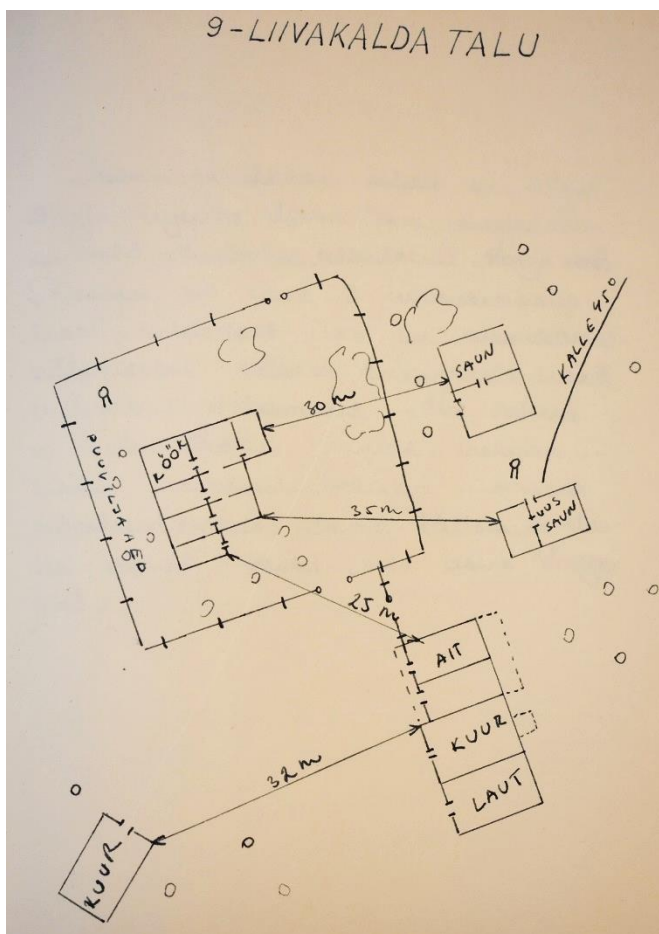
Kotka külas on lisaks veskitalule vaid üks põlistalu ja üks häärber. Ülejäänud elamud on rajatud pärast Teist maailmasõda. 1975. a suvel käisid Tartu ülikooli tudengid Kotkal hooneid inventeerimas. Siis oli seal üheksa hoonetekompleksi, millest üks oli kasutuskõlbmatu, teised enamasti uued individuaalelamud (ERM.EA.143).

2019. a kevadel elab Kotka külas 14 inimest ja on 11 elamukrunti. 1975. aastaga võrreldes on mõned krundinimed muutunud ja mõned juurde tekkinud.

Kose/Aasu/Liivakalda

Esimese talu Kotka veski juurde asutas 1827. a paiku Kolgaküla Willemilt pärit Juhan oma perega. Perekonnanimeks said nad Kosk ja talu nimena on kasutatud nii Aasut kui Koset (EAA.1216.2.4:44). Elamu on ehitatud 1870, ümber tehtud 1936. a.

Praeguse perenaise Iie Liivandi isa ema Amalie Kosk/Lillep oli Toferite juures virtinaks. Ta oli peenvirtin, tegi peotoite, ja oligi peen proua. Ta mees oli Toferite kutsariks. 1911. kingiti parun Fersenile krunt, kus asus ka Kose talu. Admiraliga said naabrid hästi läbi. Aga kui Fersenite häärberi päris paruni lapselaps Villu, tekkisid lahkkelid ja Kose pere lasi endale eraldi krundi mõõta, mille nimetasid Liivakaldaks. Fersenite suvila jäi Kose nime kandma.

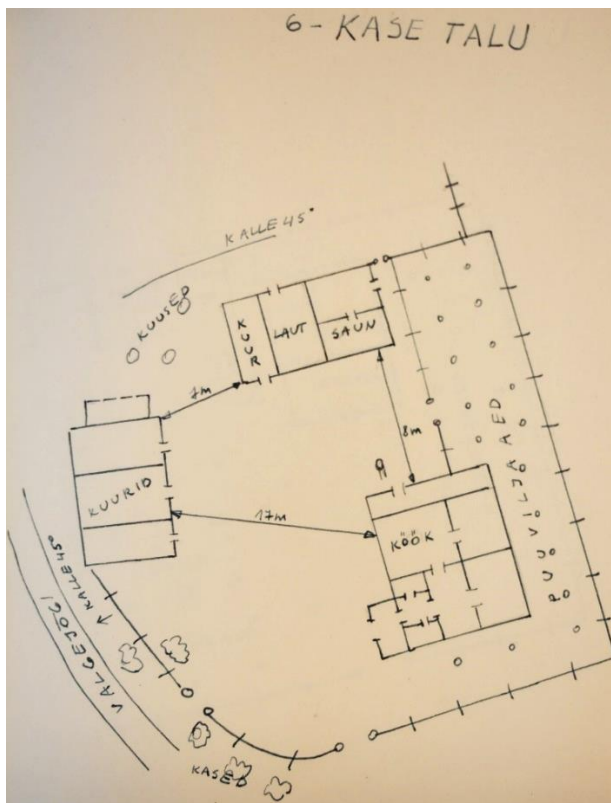
Liivakalda 1975. (ERM.EA.143:71)

Fersenite suvehäärber/Kose

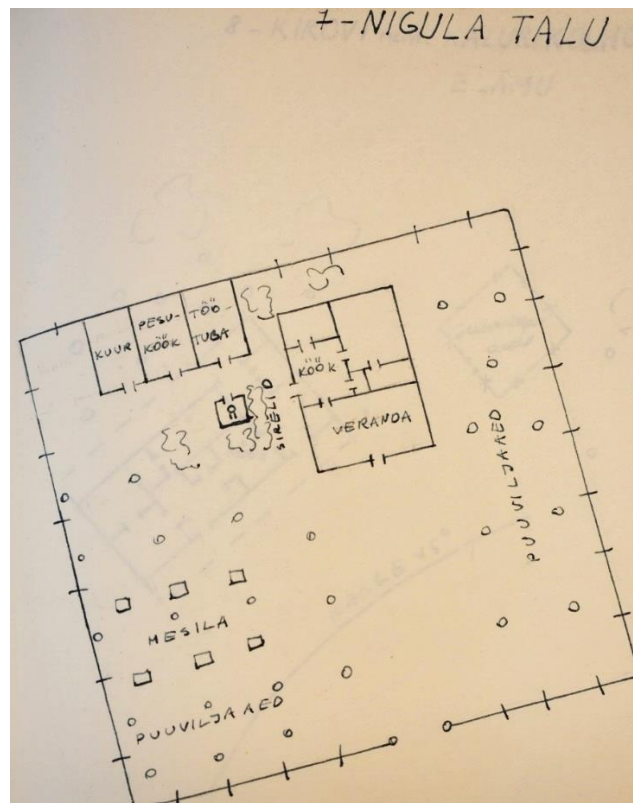
Parun Hans William von Fersenile kingiti teenete eest Balti mere laevastikus Kotka veski lähedale krunt. Sinna ehitati 1911. a suursugune taluhäärber, millel on 13 tuba ja üldpinda 566 m². Admiral von Fersen'i pere käis Kotkal suvitamas ja tema surma järel 1937 jäi maja elukohaks ta pojapoeg Williamile (Villule). Pärast Teist maailmasõda maja natsionaliseeriti ja ehitati ümber merelaevanduse pioneerilaagriks. Eesti taasiseseisvumise järel sai Fersenite pere maja tagasi. Algul jäi noortelaager häärberisse ja Villu elas aiamajas. Lõpuks koliti laager kõrvakrundile ja häärber müüdi maha. Praegu seisab lagunev maja tühjalt ja on taas müügis.

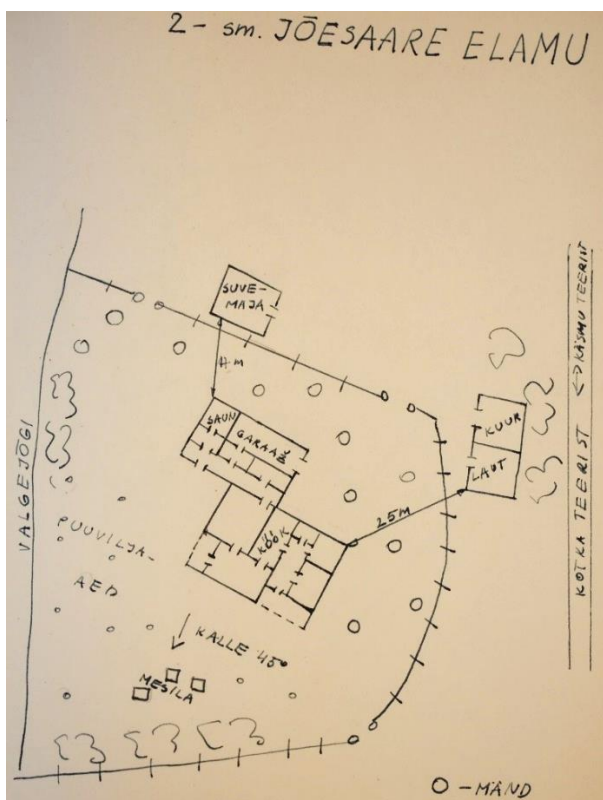
Kose häärber. (kuldnebors.ee, 25.01.2019)

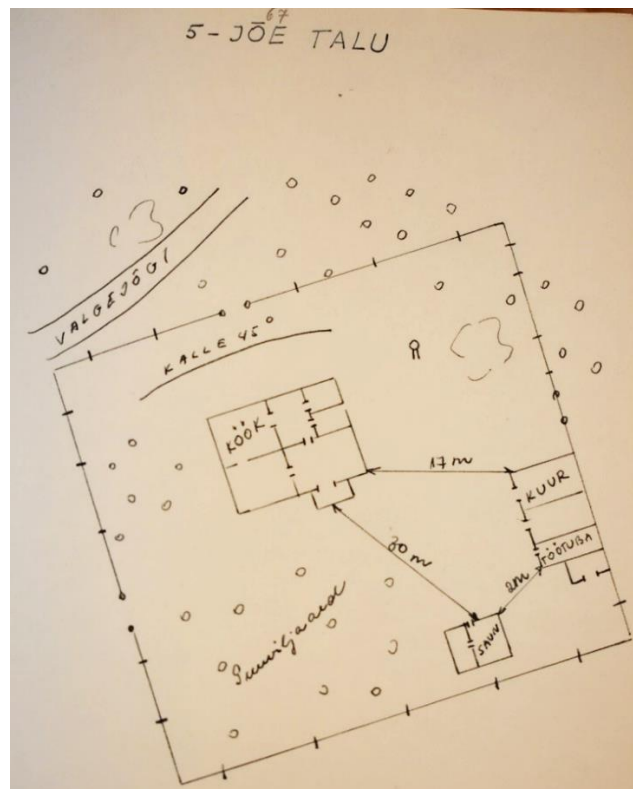
Kase 1975. (ERM.EA.143:68)

Nigula 1975. (ERM.EA.143:69)

Metsanurga 1975. (ERM.EA.143:64)

Jõe, Kirovi saun, hävinud (ERM.EA.143:67)

4. Kotka küla ettevõtted

Kotka külas on olnud mitmeid ettevõtteid, mis on andnud kohalikele tööd ja hoidnud elu külas.

4.1. Kotka hüdroelektrijaam

1950. aastal ehtasid külaelanikud käsitsi, labida ja hobusega, Kotkale hüdroelektrijaama, mis andis elektrit ümberkaudsetele küladele ja osale Loksa alevikust. . . . Kotka hüdroelektrijaam töötas kuni Narva soojuselektrijaamade valmimiseni 1960. aastatel. (Rahurand 2013)

ERAF.2.1.7569.1

Kommunistlikud noored Kotka hüdroelektrijaama ehituselt. (ERAF.2.1.7569)

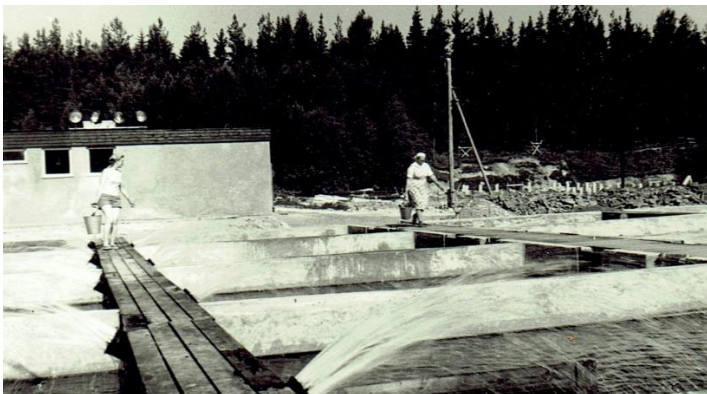

Kotka hüdroelektrijaam Valgejõel. Arhitekt Boris Mirov. Projekt 1955. (EAM.8578 Ar 38-2-26)

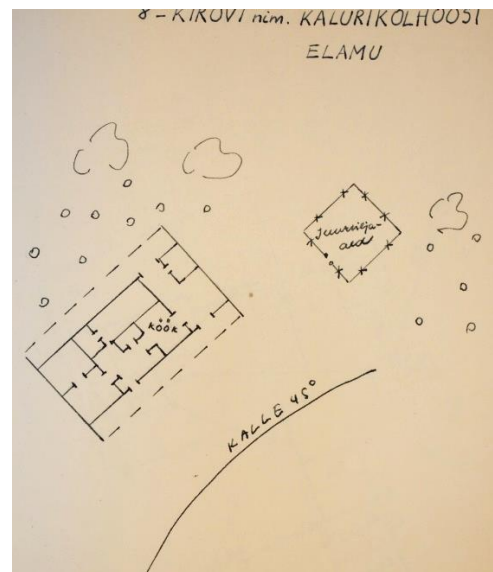
4.2. Kotka kalakasvatus

Kirovi-nimeline kalurikolhoos otsustas 1970. a rajada Kotkale kalakasvatuse. Kaljo Alaküla on sellest kirjutanud: *Ehitus ise tehti, nagu Kirovis kombeks, ruttu, kvaliteetselt ja peab ütlema, kapitaalselt. Basseinid valati raudbetoonist. . . . Miks me siis siin Kotkal nii kulukalt ehitasime, mis Kirovi meestele sugugi omane ei olnud. Esiteks – see oli meie esimene. Tahtsime, et sellest ettevõtmisest tuleks maailma ilusaim ja parim. Teine põhjus oli hoopis tõsisem, kui mitte öelda müstilisem – Kotka kandi vanarahvas teadis rääkida, ka mingites ürikutes olla see kirjas, et sealkandis, Valgejõe orus, on maapinnases mullakihi all mingid uit- või vesiliivad, vaata et mingi paha vaim sees ja seetõttu vahetevahel maa avanevat, vajuvat ära, neelates siis muidugi nii kalakasvatuse vee kui ka kalad. Laskisime seda legendi geoloogidel kontrollida. Nende arvates pidi kõik korras olema, aga kuna lõppkokkuvõttes oli Valgejõe org ikkagi kunagine jõe säng, kuhu aastatuhandeid oli vesi kandnud igasugust setet, siis põhimõttel – hoiad ise, hoiab ka Jumal – ehitati basseinid kapitaalselt tugevad. . . . Valgejõe kalakasvatus andis meile kokkuvõttes kena kopika tulu ja tõi ka poliitilist profiiti ja lisaks kujunes ta kui jumalikult ilus paik meie meeste meelisväljasõidukohaks. Kuul laskis otse Valgejõe kaldale üles panna oma vana sõbra – Rakvere Simo soome sauna, mida hakkasime vaata et regulaarselt külastama. Samuti sai sinna tihti viidud meie külalisi, et siis ihu harida ja sealsamas paigas suitsutatud sooja forelli ja karpri maitstes mehejuttu ajada. (1998: 193-194)*

Krundil oli 34 kalatiiki, baar, saun, grillimajad, käämpingud ja järv ujumiseks. Kalakasvatus müüdi maha ja toimis aastaid Kotka Forelli nime all populaarse puhkekohana, kus sai kala püüda ja süüa. Hetkel on tegevus seoses Kotka paisu hävimisega soikunud ja koht on müügis.

Kotka kalakasvatus. Erakogu

Kalakasvatuse elamu 1975. (ERM.EA.143:70)

4.3. Kotka saekaater

1969. a rajati Kotka paisjärve äärde Harju Teenindustootmisvalitsusele kuuluv saeveski. See töötab tänaseni Kotka Puidutööstus OÜ-na.

4.4. Kotka Risti tankla

Loksa-Võsu teede ristmikule rajati 1993. a tankla ja müügikiosk. Aastate jooksul kioskit laiendati ja tehti ka söögikoht. Tankla omanikuks oli Kotka-Rist OÜ. 2019. a asus tanklat juhtima AS Krooning.

Söögikoht Kotka ristis. 2001. Foto: Anu Järs. (ERM Fk 2806.254)

Kotka Risti tankla. 2013. (Kaisa Linno)

4.5. Kotka noortelaager

Pärast maade natsionaliseerimist loodi Fersenite taluhäärberisse merelaevanduse pioneerilaager, kus käis noori üle terve Nõukogude Liidu. Eesti taasiseseisvumise järel sai Fersenite pere häärberi tagasi. Algul jäi noortelaager majja, aga peagi koliti kõrvalkrundile. Praegu korraldab laagreid Tallinna skautide rühm tiigrid MTÜ.

Kotka noortelaager. Foto Anu Järs. 2001. (ERM Fk 2806.268)

5. Olulised objektid Kotka küla kultuuriloos

5.1. Valgejõgi

Tänu Valgejõeale on Kotka küla tekkinud ja arenenud. Oluline on olnud ka jõest forelli püüdmine. Seda tõestab nii kohalike jutt kui ajaleheartiklid.

Kotka veski tammil käiakse kevadeti veel praegugi lõhesi püüdmis. Varemadel aegadel oli neid kalu seal ikka rohkem kui nüüd, kuulda. Lõhed kohe muudgui loopisid kevadeti aga tammist alla. Tammi all oli jäme võrk püümis, siis sinna noh jäid pidama, kui alla kukkusid. Küll neid sealt veeti linna müügile ja söödi ise ka, kui palju keegi tahtis, võileivaga olid head. Neid soolasid mõned pered kohe puudade kaupa endale talveks. Ega püüdmast ei keelanud keegi, ega keelatud kedagi, kes aga jõudis või tahtis püüda. Veski tammil oli väga ilus aega viita just kevadel ja ka võis lõhesid saada tagasi viimiseks. Mõned olid lõhedest kohe ikka parajad mehe pikkused. (< Kuusalu khk, Kolgaküla – Õilme Aasmaa <Evald Aasmaa, snd 1917 (1970), KoM F A-208.99)

Ajaleht Sõnumed kirjutab 17.08.1933: *Jahimeeste seltsi kalastus-spordi seksioon lasi juba warem Walgejõkke, Kotkaveski alla 3000 forelli. Sealsete taluomanikkudega on kokku lepitud, et nad rööwpüüki ei teosta ja seega on võimalus seltsi liigetel seal kalapüüdmisega aega mööda saata. Ja Hommikleht 27.04.1934: Kuhu jäi tänawu mereforell? Arwatakse, et kala alles jõkke tulemata. Wiimasel arwamisel on ka tuntud õngesportlane dir. G. Tofer. Ta on käinud mitmel korral õngitsemas, kuid mereforelli, mis tänawu jõkke oleks tulnud, kätte pole saanud. Kotkaveskil on õngesportlastel olnud keskmine saak. Õnneseen oli dr. K. Lind, kes ühe päewa jooksul wälja õngitses spinninguga 5 forelli, üks neist oli jõeforell ja 3 ja pool naela raske, mis haruldane, üks mereforell kaalus 10 naela, teised 5—6 naela.*

5.2. Kotka pais ja paisjärv

1950ndatel elektrijaama ehitades rajati Valgejõele uus pais, millest kujunes külale oluline objekt. Paisjärve kasutati ujumis- ja kalastuskohana. 2016. a augustis pais hävis. (AK uudis Kotka paisu purunemisest 2016)

Kotka pais Valgejõel 2008. Foto Hanno Talving. (EVMN 444.440)

5.3. Kotka bussiooteputka

Kotkal oli kivist bussiooteputka, mille oli lasknud ehitada Tofer-Toriveri. Selle seintesse oli müüritud kaks veskikivi, teine teises seinas.

Kotka bussiooteputka. (Iie Liivandi erakogu)

5.4. Titeloigu kohta, mis jääb Kotka küla maadele, on legend:

Porgaste-Kotka nõmmes Kotka veskist Porgaste poole minnes näeme vasemal teest suurt veeloiku. Loik on pikk ja kitsas, kuid nähtavasti väga sügav, sest vesi ei kuiva sealt ka põuasel suvel ära. Oma nime, Titeloik, on see veekogu saanud sellest, et varematel aegadel, kui veel mustlased ikka käisid külade vahet ja peredes ka kõike mangumas, olevat üks mustlasenaine enda lapse sinna loiku ära uputanud. Kummitusi ega vaimusi ei ole aga inimesed sealt juhtunud nägema. Titeloigu nimi käib aga suust suhu, põlv- põlvelt. (RKM II 233, 581 (21) < Kuusalu khk., Kolga v., Kolgaküla – õilme Aasmaa < August Soomre, s.1891 (1967))

6. Olulised inimesed Kotka küla kultuuriloos

6.1. Georg Tofer-Toriveri (1875-1940)

Homme pühitseb oma 65. sünnipäeva pealinnas hästi tuntud tööstur ja seltskonnategelane direktor Georg Tofer-Toriveri. Juubilar sündis 17. jaanuaril 1875. a. Sindis, Pärnumaal. Lõpetanud kohaliku algkooli, siirdus ta Harkovi, kus juba 18-a. nooremehena alustas ärilist tegevust, töötades mitmes hulgimüügiäris ja 1892.—1897. a. iseseisvalt kauband.-agendina. 1897. a. asutas ta noorema venna Augustiga iseseisva agentuur- ja engros-riideäri Vennad Toferi firma all, millel hiljem olid osakonnad ka Peterburis ja Moskvas. Neid ärisid pidas juubilar kuni 1918. a., mil ta oli sunnitud Venemaalt põgenema. Esialgsest siirdus ta Konstantinoopoli ja sealt Londoni, tegutsedes edasi kaubanduslikul alal. Eestisse tuli T. 1922. a. Siin avas ta uuesti Vennad Toferi suuräri, kuna hiljem omandas a.-s. Kanguri kudumisvabriku ja -1932. a. puuvilla ketramise ja kudumise vabriku Raevalla tänaval. Elavalt on juubilar võtnud osa seltskondlikust elust. Kauemat aega on ta juhtivalt olnud tegev Centum-Klubis, Rotary-Klubis, Tallinna Jahimeeste Seltsis ja paljudes teistes organisatsioonides. (Päevaleht, nr. 14, 16. jaanuar 1940)

Ühe tüseda eesti mehe kodu.

Dir. Georg Tofer-Toriveri majas „Kotkaveskil“ harrastatakse ainult eestipärast.

PR. VERA TOFER-TORIVERI pidurõlvaks on setu rahvarie rikkalikku eestipäraste õhetege. Proua Tofer-Toriveri välis omaile just setu kostuumi, kuna ta on päritolult venelane, meelelt ja keelelt aga juba eestlane.

SUVINE SÖIT mõnusa vankri ja toreda hobusega on kotkaveski pererahva meeldivamaid meelelahutusi.

DIR. GEORG TOFER-TORIVERI eesti kiriklõuues, mis asendab frakkli. Pidu-likkust tõstab valke kaelasid ja nurkadega krae. Selle eesti fraki juure kannab dir. G. Tofer-Toriveri punast siid-vesti ja põlvpuksse.

1937. a ostis Tofer-Toriveri Kotkaveski talu *aadlimarssal Dellingshauseni leselt, kes ei olnud veskit kohelnud eriti hoolikalt. Hooned olid lagunemas ja maa söödis. Dir Tofer-Toriveri on seal teinud palju tööd ja praegu lokkab vili endise söödimaal asemel. Talu sisustamine on läbi viidud erilise armastuse ja hoolega. Siingi on omanik osutanud individuaalset, julget maitset. Tundub, nagu leviks talu kohal legendaarse kotka vaim. Kõikjal on näha selle julge ja julma linnu embleemi. . . . Tofer-Toriverid on võtnud endale eestipärasuse propageerimise teataval määral eluülesandeks. . . . Kotkaveski – õigemini jahilossi – vastu tuntakse ümbruskonnas suurt huvi. Sageli käiakse vaatamas eeskju mööblite valmistamiseks.* (Rahwaleht 5.2.1940)

Sama aasta suvel, kui Tofer-Toriveri oma juubelit pidas ja sel puhul tema kiituseks artiklid ilmusid, lasi ta end pärast nõukogude võimu väljakuulutamist Kotkal maha. Kohas, kus ta enesetapu sooritas, on siiani alles vana männipuu, kuhu on noaga lõigatud rist. (www.kotka.ee)

6.2. Parun Hans William von Fersen (1858 Kolga – 1937 Pärnu) oli Nikolai ja Aline (Carl Magnus Stenbocki tütar) von Ferseni vanim laps ning Kotka veski omaniku Hans Robert Benjamin von Ferseni vend. Hans William oli Vene tsaarilaevastiku viitseedmiral. Ta osales Vene-Jaapani sõja Tsušima lahingus, mille jutustuses temast kirjutati:

Ristleja „Izumrud“ komandör, teise järgu kapten parun Fersen oli samuti pärit Baltimailt, kuid teda peeti ta kaasmaalastest paremaks. Ta astus erakõnelustesse isegi mitšmanite ja madrustega. Seejuures tema ümmargusel punapõselisel näol kollakas-ruuge põskhabemega, mis kulges vurrudest meelegahtadeni, mängles viisakas, tuhanded korrad läbiproovitud naeratus. Iga oma kaaskõnelejat ta võlus maheda häälega. Kuid ta muutus teiseks, kui hakkas käsutama. Sinised silmad omandasid külma läike, nagu oleksid nad emailist. Käskivaisse hüüdeisse valgus erilist teravust. Iseteadlikuna ta ei lubanud mingeid vastuseletusi oma ohvitseride poolt. . . . Komandör Fersen seisis lahingu ajal komandosillal ja tegi arukaid korraldusi. Keegi ei märganud tal mingit nõutaolekut. . . . 1906. a autasustas tsaar parun Fersenit vaprus eest kuldse mөөgaga. (Novikov-Priboi 1948: 153-154, 168)

Parun Fersenile kingiti Kotkal maatükk, kuhu ehitati 1911 suvehäärber. On levinud kuuldus, et kuldmööga olnud ta häärberi korstnjalga peitnud. Siiani pole seda aga leitud. Admiral von Ferseni pere põgenes revolutsiooni eest Peterburist suveks Kotkale. Nad olla nii vaeseks jäänud, et sõid kartulikoori. Admiral on maetud Loksa kalmistule.

6.3. William Hans Wladislaw von Fersen (1918-1994) päris oma vanaisalt parun Hans William von Fersenilt Kose häärberi Kotkal, rääkis eesti keelt ja oli Ferseni Villuna kohalikele hästi teada. Ta elas Loksal ja Kotkal ning töötas Mohnil majakameeskonnas, Loksa koolis majandusjuhatajana ja laevaremonditehase sibiautojuhina. Tal oli mitu naist ja hulk lapsi. (Piikmann 2008: 72-80)

Fotol Hans William von Fersen abikaasa ja pojapoeg William Hans Wladislaw von Ferseniga (*Ibid*: 73)

6.4. Ronald Seth (1911–1985) oli inglane, kes viis Kotka veski nime laia maailma. Ta elas enne Teist maailmasõda Eestis, oli Tallinna Tehnikaülikooli ja Inglise Kolledži inglise kirjanduse ja keele õppejõud. Ta suvitas Juminda poolsaarel ja ilmselt sattus ka Kotkale, sest pärast sõda kirjutas novelli „Kotka Veski erak“ („The Recluse of Kotka Veski“), mis ilmus USAs ja Inglismaal aastatel 1969-1988 kümnel korral John Canningi koostatud antoloogias „50 suurepärasest õudusjuttu“ („50 Great Horror Stories“). Lühijutt, mis kirjeldab Ameerika konsuli pere suvitamist Fersenite juures Kotka Veskil, on segu tõest ja väljamõeldisest. Jutus räägitakse nii Kotka ümbrusest kui ka kogu Eesti ajaloost ja geograafiast, samas on hulgaliselt faktivigu. (Canning 1971: 328-340)

7. Kasutatud allikad

Arhiiviallikad:

EAA.1.2.C-II-37.1 – Kõnnu mõisa ala kaart 1694. a
EAA.1216.2.4:44 – Kuusalu koguduse personaalraamat 1823-1841
ERA.1357.2.16767 – Hans Robert Benjamin von Ferseni pärimistoimik
ERA.891.2.8677; ERA.891.2.3609; ERA.891.2.20845 – Kaubandus-tööstuskoja veskite registreerimistoimikud
ERA.1831.5.75 – Kõnnu valla talundilehed 1939
ERAF.2.1.7569 – Eesti Riigiarhiivi Filiaali (Parteiariivi) fotokollektsioonist

Muuseumite allikad:

EAM.8578 Ar 38-2-26 – Eesti Arhitektuurimuuseumi arhiivkogust
ERM.EA.143:62-ERM.EA.143:77 – Eesti Rahva Muuseumi etnograafilisest arhiivist
ERM Fk 2805; ERM Fk 2806.254; ERM Fk 2806.268 – Eesti Rahva Muuseumi fotokogust
EVMN142_6, EVMN142_7, EVMN444.440 – Eesti Vabaõhumuuseumi negatiivide kogust
KoM F A-208.99 – Kolga muuseumist
Kolga muuseumi fotod Kotka külast

Raamatud:

Alaküla, K. (1998). Kalurikolhoos Kirovist AS Esmarini. Viimsi: AS Printtare. Lk 193-194.
Canning, J., toim. (1971). 50 Great Horror Stories. New York: Bell Publishing Company. Lk 328-340.
Eisen, M. J. (1926). Eesti vana usk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus. Lk 259.
Kreutzwald, Fr. R. (2009). Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn: Koolibri. Lk 436-437.
Novikov-Priboi, A. S. (1948). Tsušima. Teine köide. Tallinn: Ilukirjandus ja kunst. Lk 153-154, 168.
Piikmann, V. J. (2008). Rannakülade lugusid. OÜ Infotrükk. Lk 72-80.
Tarvel, E. (1983). Lahemaa ajalugu. Tallinn: Eesti Raamat. Lk 92, 172.

Internetiallikad:

AK uudis Kotka paisu purunemisest. (09.08.2016). <https://www.err.ee/571802/kotka-pais-valgejoel-purunest-tulvavees-hea-uudis-lohelistele>.
Kotka küla koduleht. <http://kotka.ee/> (25.01.2019).
Kose häärberi müügikuulutus. www.kuldneboors.ee. (25.01.2019).
(E 54625 (5) < ? - M. J. Eisen (?) – Rehepapp ehk rahvausundi ja muistendite andmebaas. <http://www.folklore.ee/rehepapp/tekst.php?perpage=25&page=325> (25.01.2019)
ERA II 222, 514 (2) – Koobas. Kohapärimuse andmebaas. <http://galerii.kirmus.ee/koobas/index.php?module=300&op=2&id=14634&jrk=952> (25.01.2019)

Ajalehelood ja -kuulutused

Esmaspäew 03.05.1926
Hommikuleht 27.04.1934
Perno Postimees ehk Näddalileht 16.10.1863
Päewaleht 25.05.1929
Päewaleht, nr. 14, 16. jaanuar 1940
Rahurand, H-H. *Miks laseme taastuvenegial raisku minna?* Maaleht 23.04.2013
Rahwaleht 5.2.1940
Sõnumed 17.08.1933

Iie Liivandi erakogu:
Kotka küla kaardid. 2003.
Kotka küla arengukava 2003-2008.